

Molnár Imre

Esterházy János Gulagba való elhurcolása, majd Csehszlovákiába való hazahozatala

Az orosz haderő egységei 1945. március 31-én érték el Újlakot. Közel egy hónapig tartó átvonulásuk katalizmaként sújtotta az addig békés és az üldözöttek számára menedéket jelentő Esterházy-kastélyt. Az üldözötteket nemrég befogadó családtagok most maguk is menekülni, rejtőzködni kényszerültek. A Gestapo által körözött Esterházy János pozsonyi rejtkehelyén vészelte át a németek ki-, illetve az oroszok bevonulását. Gyermekei, Alice és János, édesanyjukkal, Serényi Líviával 1945 augusztusában Budapestre költöztek. Esterházy édesanyja, Tarnowska Erzsébet, és nővére, Lujza a birtok gyümölcsösét gondozó Major családnál lelt menedéket, majd később mindkettőjüknek sikerült Franciaországba menekülnie. A háború utolsó éve alatt Lengyelországból idemenekült Mycielskiné Esterházy Mária, öt gyermekével ugyancsak Újlakon maradt, mivel lengyelországi otthonuk pusztulása után nem volt hová visszatérniük. Őket a kastély egykori alkalmazottja, Verona Moravčíková rejtegette. Ezt követően – mivel a kastélyba már nem térhettek vissza –, a Mycielski család a volt majsorsági épületek egyik lakásában húz-

ta meg magát. A front átvonulásakor a kastélyt előbb a szovjet katonák dúlták fel, majd a falu- és környékeliek fosztották ki.¹ A napokig tartó szabad rablás (vandál pusztítás, könyvégetés) során az értékes berendezéssel együtt elpusztult az Esterházy-család e kastélyban őrzött felbecsülhetetlen értékű könyvtára² és levéltára is. Az itt felhalmozott évszázados szellemi és anyagi értékekből csupán a puszta falak maradtak.³

A Szlovák Nemzeti Tanács már a felkelés ideje alatt megalakult, s 1944. szeptember 1-jei rendeletével, visszamenőleg, más pártokkal együtt az Esterházy János által vezetett Magyar Pártot is fasisztának nyilvánította, föl-oszlatta, vagyonát pedig elkobzásra ítélte. A Beneš-dekrétumok nyomán, a keleti front mögött a Szlovák Nemzeti Tanács törvényesítette a magyarellenes intézkedések végrehajtását. Beneš elnök 1945. április 5-én közzétett hírhedt kassai kormányprogramja ezzel kapott zöld utat. Az országot ezt követően falragaszokra írt hirdetmények árasztották el, melyeken a német és a magyar lakosság elleni diszkriminációs intézkedések egész

¹ BÉDY, Daniel, *Dejiny obce Velké Žalužie*, Monografia, Nyitra, 1993, 87.

² Az újlaki kastély híres könyvtáráról és fegyvergyűjteményéről már Fényes Elek is említést tesz. In: *Magyarország geographiai szótára* 4., Pest, 1851, 239.

³ MYCIELSKA, Zofia, *Mój wuj János Esterházy*, in: MOLNÁR Imre, *Zdradzony bohater*, Warszawa, Fronda, 2005, 310–312.

sorát (pl. munkahelyi elbocsátásokra, vagyoneklobzásra vonatkozó rendeletek stb.) tették közzé. A kassai kormányprogram kihirdetése után az Esterházy János által vezetett Magyar Párt vezetői előbb levelet, majd részletesen kidolgozott memorandumot nyújtottak be a csehszlovák kormányhoz, illetve a Szlovák Nemzeti Tanácshoz, amelyben kérték a magyarellenessé diszkrimináció megszüntetését. Az 1945. április 19-én Pozsonyban kelteztetett memorandum szövegében ott található Esterházy János neve is, olyan kontextusban, amely mindenképp az ő védelmére szolgált. Esterházy „tevékenységét a legváltóságosabb körülmények között fejtette ki, s az adott körülmények közepette ezt a lehető legbecsületesebben tette”.

A Csehszlovákiához újra visszatartolt dél-szlovákiai magyar kisebbség egykori vezetőjével, Esterházyval együtt nagyon is rászorult volna a megfelelő anyaországi és nemzetközi védelemre, ez a védelem azonban sem ekkor, sem később nem érkezett meg. A kassai kormányprogram kihirdetésének másnapján, április 6-án, Esterházyt, Pozsonyban, egy szovjet járőr letartóztatta. Elfogása véletlenszerűen történt, Pozsony utcáin embereket szedtek össze, hogy különböző közmunkákat végeztessenek velük. Pozsonyi magyarok ebben az időben látták Esterházy Jánost, aki katonai kísérettel, vállán zsákot hordva dolgozott. A szovjetek később, miután nem láttak reá vonatkozó terhelő adatokat, április 18-án szabadon engedték őt. Pozsonyi lakosok viszont április 20-án Esterházyval már a Szlovák Nemzeti

Tanács épületében találkoztak, amint arra várt, hogy bejusson Gustáv Husák belügyi megbízotthoz.⁴ Az események hasonló lefolyását erősíti meg Esterházy János kihallgatási jegyzőkönyve is, ahol a következőket olvashatjuk:

„1945. április 6-án a Sedlárska (Nyerges) utcában egy orosz katonai járőr letartóztatott, és a Ferenciek terére, a Mirbach-házba vitt, ahol kihallgattak, és 1945. április 18-ig fogva tartottak. Akkor minden további nélkül szabadlábba helyeztek. Április 20-án, miután odahaza egy kicsit kipihentem magam, elmentem a belügyi megbízotthoz, dr. Husákhhoz, és ott bejelentettem, hogy állok rendelkezésére, nehogy azt gondolja rólam, hogy valahol rejtőzködöm. Ő azt mondta nekem, hogy jó, hogy jelentkeztem, de neki most engem le kell tartóztatnia. Behívta a civilben lévő biztonsági szerveket, akik elvittek engem az egykori rendőr-igazgatóság börtönébe, a Benešova utca 42.-be, ahol dr. Hojstrič komisszár hallgatott ki. Itt tartottak a börtönben 1945. június 1-ig, amikor is a kerületi bíróság börtönébe lettem átszállítva.” Itt 1945. június 22-ig tartották fogva, amikor újra átszállították a pozsonyi rendőr-igazgatóság börtönébe, ahol nővére, Lujza is meglátogathatta. Itt 1945. június 27-ig tartózkodott, amikor Heikiš alezredes átszállította a Kempelen utcában berendezkedő orosz katonai parancsnokságra, ahol kihallgatták, majd 1945. június 29-én Esterházyt tíz másik magyarral együtt vonatra rakták, és Budapesten, Bukaresten, Jasin keresztül Moszkvába szállították.⁵

⁴ JAMNICZKY, Aristid, dr., *Emlékiratok*, kézirat, 121–122. Teleki László Alapítvány Dokumentumtár [A továbbiakban: TLA. Doc.] 1078/1990.

⁵ *Kihallgatási jegyzőkönyv*, i. m., 22. – A jegyzőkönyvből vett idézeteket l.: „Az örökség”, szerk.: MOLNÁR Imre – Tóth László, Tatabánya, Új Forrás, 1990. 4. sz., Melléklet, 16.

1. Elhurcoltatása a Szovjetunió-

ba. A szlovák belügyi dokumentumok szerint Esterházy Jánost Gustáv Husák 1945. június 25-én átadta a szovjet hatóságoknak.⁶ A pozsonyi szovjet katonai parancsnokság parancsot adott Esterházy János őrizetbe vételére azzal az indokkal, hogy „Esterházy szabadlábban kibújhat a vizsgálati eljárás és a bírói ítélet alól”.⁷ A szovjet hatóságoknak történő kiadatás okai máig sem tisztázódtak kellőképpen. Esterházy Lujza emlékirata szerint, fivére jelenléte a magyarokat az országból eltávolítani szándékozó Csehszlovákia számára akadályt jelentett volna, ezért mielőbb szabadulni igyekeztek tőle. A szovjeteknek való átadás azért is jelentett kézenfekvő megoldást, mert köztudomású, hogy „Sztálin támogatta a csehszlovák kormány magyar kisebbséget kiűzni akaró programját”.⁸ A szovjet szervek Pozsonyban ekkor kezdték meg más magyar személyek őrizetbe vételét is.⁹ Azt, hogy a pozsonyi szlovák hatóságok miként bántak Esterházyval és a vele együtt letartóztatott magyarokkal, egy, az általuk Tichy Gusztávnak – a Magyar Párt egyik volt tisztségviselőjének – címzett, a börtönből kijuttatott levél tanúsítja. A levelet Neumann Tibor, a pozsonyi pártszervezet elnöke írta.

„Kedves Gusztikám! E sorok átadójával június 16-a óta együtt voltam, egy cellában a Vasútigazgatóság (Kempelen u.) pincéjében. Helyzetünk szörnyű, de erős lélekkel bírom. Csa-

ládóm után való aggódás, éhezés és különféle szekatúrák, sőt verés. Már többször próbáltam üzeni, de nem sikerült. Téged még sikerült megmen-teni. Nagyon kérek, küldj kenyeret, cukrot, zsírt, szalonnát, húst (már két hónapja nem ettem húst) és bármilyen élelmiszert, valamint cigarettát (Detva is nagyon jó) vagy dohányt, cigarettapapírt, gyufát. Hogyan, azt megmondja e sorok átadója. Mi lesz velünk, nem tudjuk. Mindennap reméljük, hogy szabadulunk. Itt van E[sterházy] is. Csókol mindnyájatokat Tibor. Légy szíves kifizetni e sorok átadójának 50.- koronát.”¹⁰

Az őrizetbe vételt 1945. június 28-án a letartóztatási parancs követte, amelyet Danyilin alhadnagy, a „7138/3-as katonai csapattest felügyelőségének felügyelője” írt alá. Az elképesztő vádakat összehordó írásos parancsban többek között az áll, hogy a „nevezett [azaz Esterházy János] 1932–36-ig a fasiszta Magyar Párt központi bizottságának főtitkára volt, és aktív harcot folytatott a Szovjetunió és a kommunista párt ellen. A szlovák fasiszta parlament képviselőjeként 1935-től Németország oldalán minden erejével elősegítette és népszerűsítette a Szovjetunió elleni harcot. Esterházy János a Magyar Párt újságján keresztül rendszeresen, az utolsó csepp vérig való harcra buzdította a magyarokat a Szovjetunió és Vörös Hadserege ellen, és rágalmazta a szovjet valóságot. A Magyar Párt

⁶ Povereníctvo SNR pre veci vnútorné, číslo: 567/ 45-H.

⁷ Jegyzék az Esterházy János letartóztatásával, elítélésével és fogva tartásával kapcsolatos szovjet okmányokról [A továbbiakban: Jegyzék], 1. sz. dokumentum, TLA. Dok. 1078/1990.

⁸ ESTERHÁZY Lujza, *Szívek az ár ellen*, Budapest, Püski, 1991, 241.

⁹ „Hívebb emlékezésül...”. *Csehszlovákiai magyar emlékiratok és egyéb dokumentumok a jogfosztottság éveiből 1945–1948*, sajtó alá rendezte és szerk.: TÓTH László, Pozsony, Kalligram, 1995, 52.

¹⁰ NEUMAN Tibor, *Emlékezés, Kézirat*, 8. (A szerző tulajdonában.)

központi bizottsága teljes egészében fasiszta párt, amely Magyarország megszálló pártja volt, az 5. hadosztály Csehszlovákia területén, politikai és diplomáciai hírszerzéssel foglalkozott Magyarország és Németország javára, amit alátámaszt Esterházy János 1945. június 28-i vallomása és az egyéb hivatalos dokumentumok. [...] A fentiek alapján Esterházy János Pozsony, Carlton Szálló-beli lakost az LSZFRSZ. UPK 91 c./5. pontja alapján letartóztatom, házkutatást rendelék el és büntetőeljárást indítványozok ellene.”¹¹

Az Esterházyval együtt letartóztatott pozsonyi magyarok elhurcolásáról két olyan üzenet tudósít, melyet az áldozatok magyar területen a vagonok rései között dobtak ki az őket a Szovjetunióba szállító vonatból. Az egyiket a budapesti Rákosrendező pályaudvaron találták meg, és eljuttatták a címzettnek:

„P. Czibók Bratislava, Koziá 14. I. posch. Prosím zanieste túto cedulku. [Kérem, vigye el ezt a cédulát – M. I. megj.] Vasárnap júl. 29-én elnökkel [Esterházyval – M. I. megj.] együtt 11-en ismeretlen, esetleg külföldi helyre utazunk. Ha belföldre kerülénk, értesítést küldünk. Forduljatok érdekekben dr. Zaťko révén dr. Daxner Igorhoz, aki nagyon tisztel, becsül és szeret. Ártatlanok vagyunk, sosem voltunk fasiszták.”

A másik cédula, amelyet a Pozsony–Budapest vasútvonal komáromi szakaszán egy pályamunkás talált meg és továbbított Révay Istvánnak [a Magyar Párt egykori ifjúsági és sportszakosztálya vezetőjének – M. I.

megj.], így szólt: „Esterházy Jánost és társait a régi csehszlovákiai Magyar Pártból, Moszkvába deportálják. Magyarok, mentsetek meg bennünket!”¹²

A cédulát megtalálók, az üzenet kézbesítésén túl, már semmit sem tehettek Esterházy és társai megmentése érdekében. A családtagok viszont Esterházyék elhurcolásáról semmilyen hivatalos tájékoztatást nem kaptak.

A magyar kormány a Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) budapesti kirendeltségénél tiltakozott a csehszlovákiai magyarok kiutasítása és internálása ellen. Egy június 9-én átadott további szóbeli jegyzékben azonban már az olvasható, hogy az Esterházy és társai letartóztatására és internálására vonatkozó kormány-tiltakozásnak semmi foganatja nem volt.¹³

Esterházy János, illetve a vele együtt letartóztatott és a Szovjetunióba hurcolt pozsonyi magyarok, azaz Csáky Mihály, dr. Jabloniczky János, dr. Neumann Tibor, dr. Párkány Lajos, Lászlóffy Ferenc, Virsik Károly, Szüllő Sándor, Böjtös József, Birnbaum Frigyes és Teszár Béla 1945. augusztus 20-án érkeztek Moszkvába. A hosszan tartó, szenvedéssel teli utazás súlyosan megviselte szervezetüket. Eltetvesedve, sebekkel teli vitték őket a Ljubljanka börtönbe. Ebben a moszkvai büntetés-végrehajtó épületkonglomerátumban, Esterházy becslése szerint, akkoriban mintegy 10 000–12 000 fogoly lehetett összesen. Megérkezésük után azonnal megkezdődött a napi tíz–tizenkét órán át tartó, testi és lelki kínzással, zsarolással vegyített kihallgatásuk,

¹¹ Jegyzék..., i. m., 1. sz. dokumentum.

¹² „Az örökség”, i. m., 15.

¹³ POPÉLY Árpád, *A csehszlovákiai magyarság történeti kronológiája 1944–1992*, Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2006, 64.

melynek célja a vádlottak megtörése volt. A szeptembertől februárig tartó vizsgálati fogság idején Esterházy vallatása 684 órán át tartott.¹⁴ A vizsgálat során az elhurcolt pozsonyi magyarokat egymástól szigorúan elkülönítve tartották, s csak egy-egy, kínzással kicsikart vallomás alkalmával szembe-sítették őket egymással, hogy ezzel is megtörjék ellenállásukat. Esterházyt a hamis vádak beismerésére végül az-zal a zsarolással tudták rábírní, hogy elpusztítják, kiirtják családját, illetve a Szovjetunióba deportálják őket.

Az elhurcoltak összevont koncepció-s perére a 7976-os számú vizsgálati ügyirat alapján Moszkvában, a Butirszkaja börtönben került sor, ugyanott, ahol gróf Bethlen István volt miniszterelnököt is fogva tartották eb-ben az időben.¹⁵ A börtönben kiállított vádiratban már nem szerepelt Lászlóffy Ferencnek, a pozsonyi magyarok egykori máriavölgyi zarándoklata fő szervezőjének neve, mert ő 1946. február 21-én a moszkvai börtönben belehalt a kihallgatások során alkalmazott kínzásokba. A Szovjetunió államvédelmi minisztériumának 3. főosztálya 5. alosztályának vezető-helyettese, Komarov alezredes által jegyzett akta tartalmazza annak a koncepció-s pernek az anyagát, amely-nek vádirata szerint Esterházy János „meggyőződéses fasiszta, a szovjet-hatalom kibékíthetetlen ellensége, aki hosszú ideig aktív harcot folytatott a szovjet állam ellen. Igyekezett szítani

és meggyorsítani a Szovjetunió elleni háborút. Miután Németország megtá-madta a Szovjetuniót, Németország, Magyarország és Szlovákia fasiszta kormányainak utasításai alapján pro-pagandát és agitációt folytatott, s te-vékenyen segítette Németországot a Szovjetunió elleni háborúban. Német-ország vereségét követően a fasiszta pártfőnök [azaz Esterházy János – M. I. megj.] kádereit illegalitásba he-lyezve, ellátta őket pénzzel, a szovjet-ellenes agitációhoz szükséges nyom-dai berendezéssel, rádiókapcsolattal és fegyverrel. Csehszlovákia németek-től megszállt területén tovább folytatta a Vörös Hadsereg elleni harcot, vagyis tehát az 58-4 és az 59-11 RSZFSZR Btk. cikkelyeiben foglalt bűntettek el-követésével” vádolható.

A vádiratban külön bekezdésben szerepelt, hogy Esterházy utasítására a magyar sajtóban provokációs anya-gokat terjesztettek az ún. katyni ügy kapcsán. Később a „katyni ügy fotó-albumának és plakátjainak” általa való terjesztése is szerepel, „amelyekben Esterházy a németek által a lengyel tiszteken, állati módon végrehajtott kivégzéseket a szovjet hatóságoknak tulajdonította”.¹⁶ A vádirat egy Kugler János nevű, dunaszerdahelyi születésű földmunkásra, kommunista párt-tagra és más, közelebbről meg nem nevezett „okmányokra” hivatkozott.

Az Esterházyval együtt Moszkvá-ba hurcolt pozsonyi magyarok ügyé-nek vizsgálatát a Butirszkaja börtön

¹⁴ MOLNÁR Imre, *Kegyelem életfogytig*, Esterházy János szenvedéstörténetének dokumentu-mai, Budapest, METEM, 2011, 45.

¹⁵ Gróf Bethlen Istvánt, Magyarországról való elhurcolása után, 1945. április 1-jétől 1946. októ-ber 5-én bekövetkezett haláláig tartották fogva a moszkvai Butirszkaja börtönben. In: Magyar Külügyminisztérium Archívuma, 1993/217. sz.

¹⁶ Esterházy szlovák parlamenti képviselőként valóban első kézből értesült a lengyel tisztek ellen elkövetett katyni szovjet vérengzésről, melyet több cikkében és beszédében is élesen elítélt.

5. osztályának vezetőhelyettese befejezettnek nyilvánította. A „vádoltak bűnös tevékenységét bizonyítottak” tekintve, az ügyet a „szovjet belügyi népbiztosság 1945. szeptember 18-án kelt, 162/101-es parancsában foglaltak által vezéreltetve a belügyminisztérium különleges tanácsa hatáskörébe” utalta, azzal a javaslattal, hogy Esterházyt, Neumann Tibort és Csáky Mihályt ítéljék tíz-tíz évi javító munkatáborra és a tulajdonukban lévő érték és pénz elkobzására. Ezen kívül javasolta, hogy Teszár Bélát, Böjtös Józsefet, Jabloniczky Jánost, Birnbaum Frigyeszt és Párkány Lajost nyolc-nyolc évi javító munkatáborra és minden, tulajdonukban lévő érték elkobzására, Virsik Károlyt és Szüllő Sándort öt-öt évi javító munkatáborra és a tulajdonukban lévő értékek és pénz elkobzására ítéljék. A vádirat 1946. április 9-én készült el, április 11-én pedig jóváhagyta azt a Szovjetunió államvédelmi minisztériuma 3. számú főosztályának vezetője, Milstein vezérőrnagy, valamint 1946. április 16-án a legfőbb katonai ügyész is.¹⁷

A Szovjetunió belügyminisztériuma mellett működő különleges tanács, ahová Esterházy és társainak ügyét, azaz a 7976-os számú vádirat anyagát átutalták, 1946. június 10-én hozott határozatot, amelyben gyakorlatilag változtatás nélkül jóváhagyta a javasolt büntetéseket. Az 1946. június 10-én kelt, 21. sz. határozat értelmében: „Esterházy Jánost a magyar fasiszta párthoz való tartozásért 10 évre

javító munkatáborba kell elzární. Büntetése 1945. június 27-től lép életbe. A letartóztatásakor elvett értékeit és pénzét el kell kobozni.”¹⁸

Esterházy Jánost az orosz föderáció büntetőtörvénykönyvének 58-4. és 58-11. cikkelyei alapján vádolták. A belügyminisztérium különleges tanácsának határozatát 1946. június 24-én, a kihirdetés napján hozták Esterházy tudomására.¹⁹ Moszkvai börtönéletének egyik apró kis epizódját a később Nobel-díjas író, Alekszandr Solzsenyicin elbeszéléséből ismerttük meg. A világhírű szerző elbeszélésének hőse így mesélte el találkozását Esterházyval:

„Amikor Esterházy gróffal ketten egy cellában raboskodtunk a Ljubljankában – én, érte, páros napokon hordtam ki a küblit, ő meg páratlanokon, és a falon függő Börtön szabályzat szerint oroszra tanítottam –, a születésnapján három, kenyérből csinált gombot ajándékoztam neki – minden gombját teljesen levágták –, esküdözött, hogy egyetlen Habsburgtól sem kapott megfelelőbb ajándékot.”²⁰

1946 májusában, a moszkvai börtönben, a második magyar, Jabloniczky János, a szlovákiai magyar keresztényszocialista párt egyik alapító atyja is belehalt szenvedéseibe. Társait az ítélet kimondása után egy cellába zárva tartották, majd ismét elkülönítették egymástól. Esterházy Jánost Neumann Tiborral és Teszár Bélával együtt július 19-én átszállították a vologdai börtönbe.²¹ Innen egy hét

¹⁷ Jegyzék..., 7. sz. dok.

¹⁸ Jegyzék..., 4. sz. dok.

¹⁹ Jegyzék..., 8. sz. dok.

²⁰ SZOLZSENYICIN, Alekszandr, *A pokol tornáca*, Budapest, 1990, 224. – A szerző könyve eredeti szövegében – s annak magyar kiadása is –, tévesen, hercegnek titulálja Esterházyt.

²¹ Esterházy János levele dr. Neumann Tibor özvegyének. In: MOLNÁR Imre, *Esterházy János*, Dunaszerdahely, Nap Kiadó, 1996, 322.

múlva Esterházyt egy fogolyszállítmánnal északra, a Komi Köztársaság területén, a Pecsora folyó torkolatánál fekvő Knyazs-Pogoszt melletti gyűjtőtáborba vitték, ahová 1946. július 27-én érkezett meg. Útitársai, akik valamennyien köztörvényes bűnözők voltak, útközben mindenét elrabolták, s ennek következtében csak egy ócska katonakabát (pufajka) volt az egyetlen tulajdona, mellyel beérkezett a táborba. Alig egy hónap után, augusztus 15-én tovább szállították a rakpaszti munkatáborba, ahol egy felszíni bányakitermelésnél, mínusz 40 fokban hidegben kubikosmunkára rendelték.²² A kiállott szenvedések következtében szervezete annyira legyöngült, hogy nehéz fizikai munkát már nem tudtak vele végeztetni. Ekkor egy porcelángyárba vezényelték, ahol viszont az egész szervezetét elfertőző ólommérgezést kapott.²³ Egy Leosia nevű, ismeretlen kilétű lengyel asszony által ekkor sikerült első alkalommal életjelet küldenie szeretteinek: „János kéri, adják tudtára anyjának (Etusnak, gyermekeinek – Jánosnak, Alice-nek és Lulunak), hogy egészséges vagyok. 10-et kaptam. Segítséget kérek. Talán Cesia segíthetne kijutni. Hitemet nem veszítem. Az Úr Isten és minden szentjeink segítenek itt. Imádkozom értetek és mindenkiért. Áldalak és öllelek mindannyitokat. Bibi.”²⁴

1948. március 7-én, már mint súlyos tüdőbajost elszállították a Szangorodok Protoka-i kórháztáborba. Hogy ott milyen súlyos állapotban lehetett, arról egy lengyel fogolytársa feljegyzéséből értesülhetünk, aki a Gulagról hazatérve emlékirataiban a következőket jegyezte fel vele kapcsolatban: „A fogolytársaim közül némelyek kitűntek magas kulturáltságukkal és intelligenciájukkal. Ezek közé tartozott egy magyar gróf, Esterházy is, kinek felesége [*helyesen édesanyja – M. I. megj.*] lengyel származású volt. Magas, karcsú férfi volt, nemes arcvonásokkal. Lengyelül folyékonyan beszélt. A táboron kívül, egy porcelángyártó műhelyben dolgozott, de a nehéz munkakörülményeket nem bírta ki, s a kórházban meghalt.”²⁵ Esterházy 1949. február 15-ig tartózkodott a Szangorodok Protoka-i kórháztábor fűtetlen barakkjában pokoli körülmények közepette, „csupasz deszkapriccsen, tetvesen, ahol patkányok szaladgáltak rajta. Magas lázban, éhségben, orvosság nélkül tartották ott.”²⁶

Itt találkozott Hetényi Józseffel, azzal a 16 évesen elhurcolt magyar fiatalemberrel, akit Vas megyéből deportáltak, s akit ugyancsak tíz év, a szovjet Gulagban letöltendő börtönbüntetésre ítélték ártatlanul. Az ő visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy a testileg „szánalmasan lesóványodott”,

²² Ursíny Ján, *Z mojho života*, Martin, Matica Slovenska, 2000, 161.

²³ Esterházy János börtönjegyzetei, in: *Kegyelem életfogytig*, i. m., 133–134.

²⁴ Az üzenetben szereplő Cesia, Esterházy János lengyel unokatestvérének, Waclaw Bninski-nek a felesége. Bninski a Szabad Európa, majd az Amerika Hangja lengyel adójánál dolgozott. Esterházy tehát a szabad világ nyilvánosságától remélte a Gulagról való szabadulását, de életjelének fő üzenete az volt, hogy hitét nem veszítette el. In: *Kegyelem életfogytig*, i. m., 29.

²⁵ RUTKOWSKI, Boleslaw, *Okruhcy wspomnieri z wilriskiego ruchu oporu oraz zeslania na „nie-ludzka ziemie”*, Bydgoszcz, 1998, 177.

²⁶ *Kegyelem életfogytig*, i. m., 46.

„csont és bőr”, összetört fizikumú, beteg Esterházy János „csodálatos türelemmel viselte” szenvedéseit, és súlyos tüdőbetegsége ellenére is sugárzott belőle a lelkielő. „Mint egy jó apa”, azonnal hozzáfogott fiatal magyar fogolytársa, az akkor alig húszéves Hetényi József neveléséhez, tanításához. Saját helyzetével teljesen tisztában lévén, szenvedéseit népéért való vezeklésként viselte.²⁷

A Gulag poklaiban eltöltött időről Esterházy János, későbbi csehszlovákiai fogolytársainak, köztük Paló Bohuš szlovák írónak is gyakran beszélt. A Gulag-táborokban a politikai elítélteknek – akik közé Esterházy is tartozott – együtt kellett élniük a köz-törvényes bűnözőkkel. „Ha nem találta fel magát az ember, ha nem fogadták be a politikaiak, és nem védték meg, megtörténhetett, hogy eltűnt egy-egy ruhadarabja, akármilyen értéktelen, szakadozott volt is. S ez, mivel tél volt, könnyen lehetett az utolsó veszteség. A bűnözőkre viszont nem szabtak ki halálos ítéletet. Bármikor megölhettek bennünket, akár egy apróságért is” – emlékezett vissza Esterházy szavaira az író, s arról is beszélt, hogy a gulagbeli rabok mennyire ki voltak szolgáltatva a börtönőrök, felügyelők szeszélyeinek.²⁸ Helyzetében némi enyhülést jelentett az az egy-két csomag, amelyet egy időközben elhunyt fogolytársa, egy grodnói lengyel professzor özvegye küldött számára

(zsírt, vaját, cukrot, hagymát stb.), s ami életben tartotta őt.²⁹

Egykori politikustársa, Csáky Mihály, aki osztozott Esterházy gulagbeli sorsában is, a következőképp emlékezett a lágerben eltöltött időszakra: „Siralmasnál siralmasabb viszonyok uralkodtak ott. A Közép-Európából idekerült foglyok, ki gyorsabban, ki lassabban, minden reményüket veszítve fokozatosan vetkőztek ki emberi mivoltukból, törtek le testileg-lelkileg. Nem úgy Esterházy. Ahogy süllyedtek a többiek, úgy emelkedett ő, úgy nőtt napról napra, és lett közéleti férfiból a szó legnemesebb értelmében: emberré. Ugyanolyan sanyarú sorsban volt, mint a többi, mégis talált módot, hogy rajtuk segítsen, megossza elégtelen ebédjét, tanáccsal ellássa őket, és példát mutasson. Többet tett: mély keresztény hitét, megrendíthetetlen magyar meggyőződését és határtalan bizalmát az igazság győzelmében, fogolytársai vigasztalására és felemelésére használta. Levetette az emberi gyarlóságokat, és csak a magasabb, szentebb célok érdekelték. Egyben maradt önös: leküzdhetetlen vágyában hazakerülni szülőföldjére, Nyitra megyébe. De ez a látszólag önös érzés is lényegében önzetlen volt, mert tudta, hogy Csehszlovákiában még súlyosabb sors vár rá, mint Oroszországban. Mégis erősebb volt a hazához való kötöttsége, mint személyes érdeke.”³⁰

²⁷ HETÉNYI József, „A magyarok szenvedő Krisztusa volt”, in: *Kegyelem életfogytig*, i. m., 156–159.

²⁸ BOHUŠ, Paló, *Napló, Napló*, Újvidék, Híd, 1992. 5. sz., 408–410. – A szovjet Gulagban eltöltött időszak további részleteit a *Kegyelem életfogytig* című kötet vonatkozó fejezetei tartalmazzák.

²⁹ *Kegyelem*, i. m. 46., Grodno, ekkor Fehéroroszország részeként már a Szovjetunióhoz tartozott. Ezért volt lehetséges a belföldi csomagküldés – a szerző megjegyzése.

³⁰ CSÁKY Mihály, *Hősiesség a XX. században*, Új Hungária, München, 1959. V. 30, 1.

2. Elítéltetése Pozsonyban. Esterházyval még elhurcolása előtt aláírták a vele készített kihallgatás jegyzőkönyvét. Ennek témafelvetései azt bizonyítják, hogy a Husák által vezetett Belügyi Megbízotti Hivatal megkezdte egy, a csehszlovákiai magyar népcsoport vezetői elleni koncepciót per kidolgozását.³¹

Ezt a látszatot erősítette a csehszlovák rádióban, illetve a szlovák sajtóban Esterházy ellen megindított lejárató kampány és rágalomhadjárat is. Több jel is arra utalt, hogy az ellene tervezett bírósági eljárást a Tiso–Tuka-perhez hasonló lefolyású kirakatpernek szánják. A budapesti Szabad Szó a Szlovák Rádió híradása nyomán közölte, hogy azon szlovák politikusok névsorában, akiket „politikai múltjuk miatt néhány napon belül a szlovák népbíróság elé állítanak”, ott szerepel Esterházy János gróf, a szlovákiai magyarság vezére is.³²

A magyar miniszterelnök, Dálnoki Miklós Béla hivatalos feljegyzésben, 1945. május 8-án kapott értesítést Esterházy János és Csáky Mihály le tartóztatásáról. A miniszterelnök másnap utasította a külügyminisztert, hogy „megfelelő módot keressen fent nevezettek internálásának megszüntetésére, illetve szabadon bocsátásuk kieszközlésére”.³³ A magyar miniszterelnöki hivatal értesülései szerint, a „szlovák politikai rendőrség által lefogott” Esterházyt „Szlovákia első számú háborús bűnösöként akarják a szlovákság elé prédául dobni és elítélni”.³⁴ Gyöngyösi János, magyar

külügyminiszter azonban nem látta ilyen tragikusnak Esterházy helyzetét. Véleménye szerint, bizonyíthatóan németellenes magatartása miatt „az oroszok nem fogják engedni, hogy a szlovákok Esterházy életében kárt tegyenek”. Gyöngyösi ebből a szempontból még hasznosnak is vélte, hogy Esterházy „ideiglenesen” szovjet felügyelet alá került. Abban is reménykedett, hogy külföldi, elsősorban amerikai nyomásra „a csehszlovák központi kormány meg fogja változtatni eddigi magyarellenes magatartását”, ami nyilván kihatással lesz az Esterházy-ügyre is.³⁵

A magyar miniszterelnöki hivatal több próbálkozást is tett Esterházy megmentése érdekében. E próbálkozásokat azonban, éppúgy, mint a szlovák belügyi szervek koncepcióit perre tett előkészületeit, eleve meg hiúsította Esterházy és társainak Szovjetunióba való elhurcolása. Az amúgy is nehéz helyzetben lévő magyar diplomácia Esterházyra vonatkozó mentési kísérleteit ez a fejlemény teljesen megbénította.³⁶

A bírósági tárgyalás előkészületeinek tényét az 1945. június 22-én, a pozsonyi politikai rendőrség fogdájában fivérét meglátogató Esterházy Lujza emlékirata is megerősíti. Akkor még egyikük sem gondolhatta, hogy ez lesz életük utolsó találkozása. Ebből kiderül, hogy Esterházy sem várt a néhány nap múlva bekövetkező újabb szovjet intervencióra, ehelyett azzal számolt, hogy egy politikai per vár rá, és nyugodt hangon közölte nővérével:

³¹ *Kihallgatási jegyzőkönyv*, i. m., 18.

³² Szabad Szó, Budapest, 1945. VI. 23., 3.

³³ Magyar Nemzeti Országos Levéltár [Továbbiakban: OL] -XIX A-I-j/1713.

³⁴ OL-XIX A-I-j/1713.

³⁵ OL-XIX-A-I-n-539/Z.

³⁶ OL-XIXA-I-j/6798.

„Tudom, hogy az ügyész a fejemet akarja! Kész vagyok meghalni, ha kell. De védekezni fogok minden erőmből. Bizalommal várom a peremet. Valaha a csehszlovák bíróságok előtt mindig szabadon védekezhetett az ember.” Majd arról beszélt, ha kiengedik, dolgozni fog, hogy családját el tudja tartani.³⁷

Néhány nappal később, 1945. június 25-én, egy Pozsonyban keletkezett dokumentum szerint, Gustáv Husák azonban arra utasította František Lipka nemzetbiztonsági parancsnokot, hogy Esterházy János képviselőt és Csáky Mihályt adja át Csajkin (Chajkin) szovjet alezredesnek. A néhány soros utasítás szerint, a szovjet tiszt a nevezetteket csak „kölcsonveszi”, azaz kihallgatja őket, majd legkésőbb tíz napon belül visszaadja őket a nemzetbiztonsági parancsnokságnak. A két magyar politikus NKVD részére történő kiadatására június 27-én került sor.³⁸

A következő – jó egy évvel a kiadatás után keletkezett – dokumentumban a Nemzeti Bíróság felszólítására a belügyi komisszár, Jozef Hoistrič arról ad számot, hogy 1945-ben ugyan kihallgatta Esterházy Jánost, de a kihallgatást nem tudta befejezni, mivel a „szovjet hadsereg képviselői” az addigi iratokkal együtt „átvették” a politikust.³⁹ A rendelkezésünkre álló hivatalos dokumentumokban ettől kezdve Esterházy úgy szerepel, mint aki ismeretlen helyen, „*tehát feltehetően szökésben van*”. Erre az aljas színjátékra nyilvánvalóan azért volt szüksége a hatalomnak, hogy az Esterházy ellen megindított bírósági

eljárást ne kelljen leállítani. A kollektív bűnösség vádjával elítélt magyarság vezetője ellen így távollétében, azaz in contumaciam is ítélni lehetett, annak ellenére, hogy a népbírósági törvény 30. paragrafusa eleve kizártan tartja, hogy a vádlott távollétében a per lefolytatható legyen és abban ítélet születthessék. Amennyiben tehát Esterházy tartózkodási helye a hatóságok előtt nyilvánvaló, akkor e pert félbeszakítva, előbb a hazahozatalához szükséges intézkedéseket kellett volna megindítani. De ezt a csehszlovák kormány csak az ítélet kimondása után látta időszerűnek. Elítéléséhez tehát közvetlen érdeke fűződött a beneși politikai hatalomnak. Ezt a veszélyt jól érzékelték az akkor még Pozsonyban tartózkodó magyarok; Szilárd Marcell, a Magyar Párt egykori alkalmazottja s támogatója így nyilatkozott e kérdésről: „Ha Jánost halálra ítélik, a kormány el tudja hitetni a világ közvéleményével, hogy a magyar kisebbség (mely mindenben követte Jánost) tönkretétele és kiűzése is teljesen jogos.”⁴⁰ Esterházy távollétében az egykor általa megmentett cseh, zsidó és más nemzetiségű személyek sem tudtak tanúskodni védelmében. Ha ugyanis ők tisztázzák a magyar politikust az ellene felhozott vádak alól, akkor az általa vezetett népcsoportot sem lehetett volna a fasizmus vádjával kollektíve elítélni. Ugyanakkor Esterházy János kiállása, bátorsága és politikai képességei szinte természetes módon predestinálták őt a további vezetői szerepkörre, amit csak a közéletből való kiiktatásával lehetett megakadályozni.

³⁷ ESTERHÁZY L., i. m., 163.

³⁸ Štátny Ústredny Arhív Bratislava [Továbbiakban: SUA] -B6, 567/45-71.

³⁹ SUA-TNLUn 475/127-33.

⁴⁰ ESTERHÁZY L., i. m. 161.

A Szlovák Nemzeti Bíróság tehát „megfontolt szándékkal”, előre kitervelt forgatókönyvnek megfelelően, 1947. június 10-én elfogatóparancsot adott ki az „ismeretlen helyen”, feltehetőleg „szökésben” lévő Esterházy János ellen. A parancs tartalmazta Esterházy személyleírását, valamint azokat a fő vádpontokat, amelyek a letartóztatás alapját képezték. Ezek a következők voltak:

1. szerepe volt Csehszlovákia szétbomlásztásában;
2. támogatta a náci Németországot és a Horthy-Magyarországot, valamint megkárosította a Szovjetuniót;
3. részese volt a Szovjetunió elleni hadüzenetnek;
4. kiszolgálta a fasiszta rendszert, ezért kollaboránsnak tekinthető.

Az Esterházy ellen kiadott elfogatóparancs mintegy fenyegetésként már azt is előre jelezte, hogy „az érvényes törvények szerint e vádak alapján harmincévi szabadságvesztésre vagy akár halálra is lehet ítélni a vádlottat”.⁴¹

Az elfogatóparancs kiadását rövidesen követte a Nemzeti Bíróság közvádlója, dr. Arnošt Barát és fővádlója, dr. Ivan Roháček által aláírt vádirat megszerkesztése. A vádirat szerint, mivel a vádlott feltehetően külföldön tartózkodik, az ügyész javasolja a pernek a vádlott távollétében való lefolytatását.⁴²

A színjáték még azután is folytatódott, hogy a Szlovák Nemzeti Bíróság ügyészének felszólítására a Belügyi Megbízotti Hivatal szabályszerűen tá-

jékoztatta a főügyészt, hogy Esterházy Jánost 1945-ben átadták a szovjet hadsereg képviselőjének, és ezért Esterházy valószínűleg a Szovjetunióban tartózkodik, ám a válaszból az is kiderül, hogy a Belügyi Megbízotti Hivatalban minderről semmiféle hivatalos irat nem található. Ez utóbbi információt a Nemzeti Bíróság akár „zöld jelzéseként” is értelmezhetette, még akkor is, ha a Megbízotti Hivatal arról is tájékoztatást adott, hogy 1947. augusztus 14-én átiratban kérte Clementis külügyi államtitkártól, hogy a csehszlovák külügyminisztérium hivatalos úton kérje ki Esterházy Jánost a Szovjetuniótól, mivel valószínűsíthető, hogy a szovjet hatóság oda szállította őt.⁴³

A kikérés tényét és várható eredményét figyelmen kívül hagyva, a Nemzeti Bíróság késlekedés nélkül kijelölte a bírói testületet. Ezt követően védőként hivatalból kirendelte dr. Mária Čikvanová-Starát, akit erről csak 1947. szeptember 6-án értesítettek, a vádiratot azonban csupán öt nappal a tárgyalás előtt kapta kézhez.⁴⁴ Az ügyvédnö szinte postafordul-tával kérte az ügy azonnali leállítását, arra hivatkozva, hogy a törvény szerint, mielőtt elítélnék a vádlottat, ki kell hallgatni.⁴⁵ Az ügyvédnö tucatnyi olyan személyt is felsorolt, akiket az Esterházy ügyben ki kellene hallgatni.

A Szlovák Nemzeti Bíróság, jóllehet a per kimenetele szempontjából *sorsdöntő tanúkról volt szó*, az ügyvédnö mindkét beadványát, tehát a tanúmeghallgatást is elutasította, s még aznap, tehát 1947. szeptember 16-án

⁴¹ SUA-TNLUn 19/47-11.

⁴² uo.

⁴³ SUA-OM. LUn 73/46.

⁴⁴ SUA-OM. LUn 12/47-16.

⁴⁵ SUA-OM. Lun 19/47-21.

megtartotta a tárgyalást.⁴⁶ A védőbeszédében dr. Mária Čikvanová-Stará felsorakoztatta a vád állításait cáfoló tényeket (nem vett részt s nem volt jelen a szlovák autonómia és önállóság létrehozásában, nem működött együtt sem Hlinka Szlovák Néppártjával, sem Tisóval, sem Karmasinnal, felszólalásaiban nyoma sem volt a fasiszta ideológiának, pártja érdekvédelmi alapon működött, ellene szavazott a zsidótörvénynek, zsidókon kívül cseh és szlovák hazafiakat is mentett, stb.), majd kérte, hogy a bíróság Esterházyt ugyanolyan elbírálásban részesítse, mint a szlovák parlament más képviselőit, akiket felmentettek a felelősségre vonás terhe alól.⁴⁷ A védő fő meghallgatását követően a bírák mintegy tizenöt percnyi tanácskozás után, egyetlen ellenszavazat, illetve ellenvetés nélkül *kimondták a halálos ítéletet.*

Az ítélet a maga nemében párját ritkító dokumentum, hiszen magával Esterházy Jánossal csupán másfél oldalon foglalkozik. A szöveg ugyanis túlnyomó részben a Horthy-féle Magyarország fasizmust támogató háborús szerepét bizonygatja, aprólékos részletességgel és gyűlölettől sugárzó hangnemben. Befejező indoklásként arra is kitért, hogy Esterházy esetében a kötél általi halálbüntetésre azért van szükség, „mert az agyonlövetést általában becsületes halálnemnek tartják,

de az eljárás során nem merültek fel olyan körülmények, amelyek a halálbüntetés végrehajtásának ilyen módját indokolnák”.⁴⁸

A halálbüntetés indoklásával kapcsolatban elhangzott egy másfajta, nem hivatalos vélemény is (amely valószínűleg a legközelebb állt az igazsághoz), méghozzá a Szlovák Nemzeti Bíróság elnökének, Igor Daxnernek a szájából. A per befejezte után, dr. Anton Rašla ügyész azon kérdésére, hogy miért kellett ilyen szigorú ítéletet hozni Esterházy ügyében, Daxner válasza ez volt: „Ugyan, hiszen ő egy magyar!”⁴⁹

Az ítéletet a szlovák lapok is ismertették, de még az ellenzéki Demokrata Párt lapja, a Čas sem hozott fel Esterházy védelmében egyetlen, az ítélettel szembeni ellenérvet sem.⁵⁰ Annál inkább megtették ezt az Amerikában megjelenő emigráns lapok. Az East Europe című politikai lap *This is murder...* címmel hosszú cikket szentelt Esterházy elítélésének és korábbi politikusi ténykedésének.⁵¹ A védő, dr. Čikvanová-Stará, még az ítélet meghozatalának napján kegyelmi kérvényt nyújtott be a Nemzeti Bírósághoz, amelyet három indokkal támasztott alá. Az első az volt, hogy Esterházy védte a zsidókat, a második, hogy közreműködött az üldözöttek megmentésében, a harmadik, hogy segítette a magyarországi szlovákoknak.⁵²

⁴⁶ Esterházy János halálos ítélete, in: Magyar Nemzet, Budapest, 1947. október 8.

⁴⁷ A szlovák parlament képviselőire kiszabott börtönbüntetés átlagolva – Esterházyt nem számítva – 4,3 évnyi elzárásnak felel meg. A képviselők zöme két-három éves átlagos börtönbüntetést kapott. Többüket nyilvános megrovásban részesítették.

⁴⁸ SUA-ON. LUn 19/47-25.

⁴⁹ RAŠLA, Anton – ŽABKAY, Ernest, *Proces s Dr. Jozefom Tisom*, Tatra Press, Bratislava, 1990, 62.

⁵⁰ *Esterházy odsúdený na trest smrti povrazom*, Čas, Bratislava, 1947. IX. 18.

⁵¹ *This is murder...*, East Europe, New York, No. 155, 1947. XI. 6., 2–3.

⁵² SUA-TNLUn 19/47-28.

A tanács elnöke, Karol Bedma, a koncepciók perék hírhedt vérbírója, a kegyelmi kérvényt 1947. október 20-án kelt határozatában elutasította, s annak a köztársasági elnökhöz való továbbítását megtagadta.⁵³

Az ítélet kihirdetése után néhány nappal, szeptember 22-én, a prágai belügyminisztérium – jóváhagyólag támogatva Esterházy háborús bűnössé való nyilvánítását – átiratban kérte a Szlovák Nemzeti Bíróságtól, hogy a háborús bűnösök nemzetközi listájára való felvételhez küldje meg az Esterházy János ellen szóló bizonyító anyagot. Ilyen bizonyító anyag azonban Esterházy ellen nem létezett, s ezért a háborús bűnössé nyilvánítás kezdeményezése minden igyekezet ellenére sem sikerült. Erre a következtetésre jutott a csehszlovák elnöki hivatal is, amely a nagyobb nyomaték kedvéért – Beneš elnök kitűnő londoni kapcsolatai miatt – lett bekapcsolva az ügymenetbe. Többszöri próbálkozás után az államfői hivatal közölte az igazságügyi minisztériummal, hogy Esterházy Jánost nem sikerült felvetetni a háborús bűnösök listájára, mivel a Szlovák Nemzeti Bíróság az ismételt kérések ellenére sem adta át az ehhez szükséges bizonyító anyagokat.⁵⁴

3. Hazatérés a Szovjetunióból.

A csehszlovák kormány kiadatási kérelmére a Szovjetunió Állambiztonsági Minisztériuma úgy döntött, hogy Esterházy Jánost kiadja Csehszlovákiának. A döntésről a prágai igazság-

ügyi minisztérium 1948. november 29-én értesítette a Szlovák Nemzeti Bíróságot, egyúttal kérte az elítélre vonatkozó bírósági anyag megküldését.⁵⁵ A Szovjetunió Állambiztonsági Minisztériuma mellett működő Különleges Tanács 1948. szeptember 18-i, 38. számú jegyzőkönyve „a Különleges Tanács 1946. június 10-i határozatát [ez rendelkezett Esterházy tíz év, javító munkatáborban letöltendő büntetésének végrehajtásáról – M. I. megj.] hatályon kívül helyezve, az egykori szlovákiai magyar politikust a csehszlovák hatóságok rendelkezésére bocsátotta”.⁵⁶

A pozsonyi Igazságügyi Megbízotti Hivatal, visszaigazolván a hivatalos értesítést, Esterházy János átadásának helyéül az ágcsernyői határátkelőhelyet jelölte meg.⁵⁷

A Különleges Tanács 1948. szeptember 18-i határozata az „északi vasút” építéséhez tartozó javító munkatábor barakk-kórházában jutott Esterházy tudomására. A hazahozatal azonban nem ment könnyen. Az elszállítására vonatkozó moszkvai parancsra a tábori kórház orvosa ugyanis azt a választ adta, hogy Esterházy János már „nincs szállítható állapotban”. Az újabb parancsra („mindent megtenni, hogy szállítható állapotban legyen!”) a kétoldali tbc-ben szenvedő, halálosan beteg, legyengült állapotban lévő rab fizikai erőnlétét megfelelő táplálással előbb fel kellett javítani. De ez sem ment egyik napról a másikra. Esterházy egy későbbi leveléből

⁵³ SUA-TNLUn 19/47-34. – A kegyelmi kérvény köztársasági elnök elé való felterjesztésére 1949-ben, Esterházynek a Gulagból való visszatérése után került sor, dr. Wagner államügyész intézkedésére.

⁵⁴ SUA-TNLUD, 209-09-48.

⁵⁵ SUA-MTLUD, 189/48-10.

⁵⁶ Jegyzék..., 9. sz. dok.

⁵⁷ SUA-MTLUD, 189/48-12.

tudjuk, hogy már 1948 októberében útnak akarták őt indítani, ez azonban lehetetlennek bizonyult, mert belehalt volna az utazásba. Ezért több hónapig kiemelt kosztot (pl. tejet) kapott, aminek következtében egészségi állapotában némi javulás állt be. Február 15-én vonatra rakták, és fűtetlen börtönvagonban, ellátás nélkül Gorkij (Nizsnij Novgorod), Harkov, Kijev, Lemberg érintésével Ungvárra szállították.⁵⁸

Esterházy János egy, nővéréhez, Lujzához címzett későbbi levelében leírta, hogy a csapi határátkelőre már március 25-én megérkezett, onnan azonban őrzői még visszavitték őt az ungvári fogházba, ahol a „Jó Isten még próbára akarta tenni türelmemet”, s ahol közel egy hónapot kellett eltöltenie a sorsára vonatkozó minden közelebbi tájékoztatás nélkül.⁵⁹

Állapotáról az illetékes hatóság iratkísérő anyagának adatain túl – ebben jelzik, hogy szinte egy foga sem maradt, haja kihullott stb. – Paló Bohuš szlovák író visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy „az északi sarkkör tájékán szerzett gyötrő tuberkulózisa” állandó kínzó köhögési rohamokkal nehezítette életét.⁶⁰

Dr. Kiss László szlovákiai magyar orvos és történész, megvizsgálva Esterházy korabeli börtönkórlapját, betegsége kapcsán megállapítja: „Esterházy egészséges tüdővel s aránylag jó fizikummal került ki a Szovjetunióba, ám az egészségtelen börtönkörülmények gyorsan felemésztették ellenál-

ló képességét. Valószínű, hogy már a moszkvai börtönben fertőződhetett a tébécé kórokozójával. Az északi sarkkörön túli kényszermunka, lett légyen annak helye a bánya, a kaolingyár vagy a tajgai fakitermelés, csak rontott Esterházy egészségi állapotán. A közép-európai ember számára szokatlan hideg, a napfény hiánya, a nehéz fizikai munka s a betegtársaktól való állandó újrafertőződés valóságos veszélye Esterházy tüdőbetegségét súlyos állapotba juttatták. Amikor 1949 tavaszán vissz szállították őt Csehszlovákiába, már végletesen legyöngült állapotban volt.”⁶¹ A pozsonyi rendőrség kerületi parancsnoksága 1949. április 22-én jelentette, hogy éjszaka három óraker Esterházy Jánost Kassáról átszállították Pozsonyba. Az erről szóló okmány Esterházy legutóbbi lakhelyét a szovjet internálótáborban jelölte meg. Ez az irat arról tudósít még, hogy a bírósági tárgyalás újra megindításáig a politikust a pozsonyi rendőrség fogdájában tartják őrizetben.⁶²

Az átvételéről kiállított bírósági iraton azonban a politikus háborús bűnösként és csehszlovák állampolgárként szerepelt. Bár a továbbiakban ennek megfelelően kezelik őt, valójában mindkét állítás valótlan volt. A háborús bűnösök listájára, mint azt fentebb leírtuk, soha nem került fel, állampolgárságát pedig 1945-ben veszítette el a Csehszlovákiában élő magyar közösséggel együtt. Ők – a Magyarországra áttelepültek és az elmenekültek kivételével – azóta hiva-

⁵⁸ *Kegyelem*, i. m., 31.

⁵⁹ Esterházy János levele nővérének, Lujzának. A levél eredeti példánya a politikus lánya, Malfatti-Esterházy Alice tulajdonában van.

⁶⁰ BOHUŠ, i. m., 403–404.

⁶¹ KISS, László, *Esterházy János patográfiája*, kézirat. A szerző tulajdonában.

⁶² SUA-TNLUD, 19/49-25. – Esterházy csak itt, a fogdában értesült az ellene hozott jogerős halálos ítéletről.

talos intézkedés alapján visszakapták állampolgárságukat, Esterházy esetében ez utóbbi rendezésére soha nem került sor. Ruházatának leírása szerint, „orosz meleg katonai öltözékben” hozták őt át Kassáról. A nyelvismertet jelölő rovatban azt olvashatjuk, hogy magyar, szlovák, orosz, lengyel, német, francia és angol nyelven beszél.⁶³

Április 22-én a pozsonyi rendőrség kerületi kapitányságának vezetője levélben értesítette a Belügyi Megbízotti Hivatalt, hogy Esterházy Jánost átvette, s a rendőrségi fogdában tartja őrizetben. Majd részletes kihallgatás után átadja a pozsonyi államügyészségnek, hogy a távollétében meghozott halálos ítéletet végrehajthassák rajta.⁶⁴ A részletes kihallgatás során felvett jegyzőkönyve lényeges pontjaiban megegyezik az 1945-ben felvett jegyzőkönyv szövegével, azzal a különbséggel, hogy ez utóbbi magában foglalja szovjetunióbeli tartózkodása állomásainak megnevezését is. A jegyzőkönyv utolsó mondata mintegy visszafelé is minősíti annak tartalmát: „Az SZSZK-ban kapott bánásmód és az ottani ellátás miatt nincs okom panaszra.”⁶⁵

Az okmányokból kiderül, hogy Esterházy Szovjetunióból történő kiadatásának ügyét 1947-ben a csehszlovák külügyminisztérium államtitkára, Clementis indította el. Ezt a tény az is igazolja, hogy a külügyminisz-

térium intézkedett átvétele minden egyes pontjáról. Valószínű, hogy az ekkor már Párizsban tartózkodó Esterházy Lujza, fivére visszahozatala érdekében végzett kitartó párizsi ügyködése is hozzájárult a kiadatáshoz. Esterházy Lujza több alkalommal is írásbeli kérelemmel fordult különböző csehszlovák politikai személyiségekhez, köztük Edvard Beneš köztársasági elnökhöz és feleségéhez,⁶⁶ és Párizsban erről is tárgyalt Clementis államtitkárral. Benešhez írott levelét a köztársasági elnöki iroda a következő levél kíséretében küldte át az igazságügyi minisztériumnak: „Tekintettel arra, hogy Esterházy Lujza levele pusztán egy formális próbálkozás, és tekintettel arra, hogy az ügy egyrészt a külügyminisztérium, másrészt az igazságügyi minisztérium hatáskörébe tartozik, ezért a köztársasági elnök nem tartja alkalmasnak azt a módot, hogy írásban reagáljon Esterházy Lujza kérelmére, hanem az ügyet az illetékes minisztériumok reszortja alá utalja át.”⁶⁷ Az igazságügyi minisztérium egy korábbi válaszából viszont az derült ki, hogy azért nem hajlandóak foglalkozni az üggyel, mert Esterházy Jánost a Beneš-dekrétumok következtében megfosztották állampolgárságától, és mivel már nem csehszlovák állampolgár, ezért kiadatásának kérelmezése csupán az ítélet-végrehajtás céljából indokolt. Ezek alapján világos, hogy

⁶³ SUA-TNLUD, 209-19/49-27.

⁶⁴ SUA-TNLUD, 209-4/49.

⁶⁵ *Kihallgatási jegyzőkönyv*, in: „Az örökség”, i. m., 16.

⁶⁶ Esterházy Lujza 1947. IX. 19-i francia nyelvű távirata Benešhez: „Az igazság érdekében kérem Önt, Elnök Úr, hogy újítsa meg a testvérem elleni eljárást, és intézkedjen azon hatálommal szemben, aki deportálta őt, hogy a nevezett csehszlovák állampolgár át legyen adva a csehszlovák hatóságoknak, hogy személyesen tudja magát megvédeni egy csehszlovák bíróság előtt. A távirat másolata: TLA. Dok. 1078/1990.

⁶⁷ A volt Csehszlovák Belügyi Levéltár, Köztársasági Elnöki Iroda iratai, 202-077-48.

a csehszlovák külügyminisztérium is az ítélet végrehajtásának indokával kérte Esterházy kiadatását.⁶⁸ Ennek, illetve a fennálló törvényeknek az értelmében, hazatérése után a halálos ítéletet negyvennyolc órán belül végre kellett volna hajtani rajta.

Esterházy helyzetén nem sokat enyhített az a tény sem, hogy szovjetunióbeli kényszertartózkodása idején Csehszlovákiában és Magyarországon is politikai fordulat, azaz rendszerváltozás történt. Visszahozatala után az ügyében változásként csak annyi könyvelhető el, hogy az új magyarországi politikai vezetés teljes érdektelenséget tanúsított a politikai sorsát illetően.⁶⁹ Hazakerülése hírének azonnali kiszivárgása után családtagjai, és tágabb ismeretségi körében többen is mentési kísérletbe fogtak.

Az ügyben illetékes államügyész, dr. Wagner ragaszkodott ahhoz, hogy az elítélt Esterházy – mivel korábban, távolléte miatt erre nem volt módja – kegyelmi kérvényt nyújthasson be. Esterházy János húga, Mycielskiné Esterházy Mária, a család jó ismerőse, Prisender Emil kíséretében 1949. május 3-án Prágában felkereste dr. Vavro Šrobár minisztert, és a segítségét kérte testvérbátyja ügyében. Šrobár, ismerve Esterházy antifasiszta tevékenységét, közbenjárt Gottwald elnöknel s a csehszlovák kormány

szlovák minisztereinél volt képviselőtársa érdekében, és elérte a halálos ítélet felfüggesztését.⁷⁰

Esterházy ügyében számos kegyelmi kérvény és beadvány készült. Ezek címzettje Csehszlovákia újdonsült kommunista köztársasági elnöke, Klement Gottwald volt. Az Esterházy János nevében írott, 1949. június 24-én kelt kegyelmi kérvény arra hivatkozott, hogy a halálos ítéletet a távollétében hozták, így nem volt lehetősége védekezésre. A kegyelmi kérvény ezekkel a szavakkal fejeződött be: „Még abban az esetben is, hogyha legnagyobb mértékben vétettem volna az első Csehszlovák Köztársaság ellen, nemhogy jóvátettem mindezt későbbi tevékenységemmel, hanem ezért a büntetést már le is töltöttem. Négy évig dolgoztam egy egészen a Szovjetunió északi részén elhelyezkedő gyárban, ahol ólommal dolgoztunk, ennek következtében majdnem minden fogam kihullott, tudóm megbetegedett, úgyhogy mindkét tüdőmön nyitott sebeket (cavernát) viselek. Egészségi állapotom tehát teljesen gyógyíthatatlan, napjaim meg vannak számlálva! A fenti okokból [...] tisztelettel kérem, hogy szíveskedjen büntetésemet megváltoztatni úgy, hogy a börtön falain kívül, egy kórházban tölthessem el életem utolsó néhány napját...”⁷¹

⁶⁸ SUA-TNLUD, 992-4-49-IL B.

⁶⁹ Mycielskyné Esterházy Mária naplójában leírta, hogyan reagált a prágai magyar nagykövetség titkára, amikor Mária fivére, János ügyében segítségért fordult hozzá: „Először is Magyarország nem avatkozhatik be Csehszlovákia belügyeibe, másodsor csak nem képzeljük, hogy egy népi demokrácia szót emel egy gróf érdekében? Ő személyesen sajnálja, de János érdekében nem tanácsolná, hogy Magyarország segítségét kérjük.” In: *Kegyelem életfogytig*, i. m., 34.

⁷⁰ Erről az időszakról részletes beszámolót adnak Mycielskiné Esterházy Mária naplófeljegyzései és levelei. Lásd: *Kegyelem életfogytig...* c. kötet.

⁷¹ In: TÓTH László: *Hontalanok. Dokumentumok a csehszlovákiai magyarság történetéhez 1945–1948/1949*, Kalligram, Pozsony, 2014, 510–517.

A kegyelmi kérvény legalább részben „eredményes” volt, hiszen a Szlovák Nemzeti Bíróság főügyészének 1949. július 2-i leveléből arról értesülhetünk, hogy „a mai napon 13 óra előtt 20 perccel telefonon tudtomra adták az igazságügyi minisztériumból, hogy az Esterházy János nevű egyénnek, akit a Nemzeti Bíróság Pozsonyban halálra ítélt, a halálos ítéletét elhalasztották”.⁷² Az ügyben a döntést Klement Gottwald köztársasági elnök hozta meg.

Egy ideig úgy tűnt, a halálosan beteg Esterházy sorsa jobbra fordul. 1949. április 26-tól május 22-ig a Pozsonyi Járásbíróság Kertész utcai épületének fogdájában tartották. Ekkor átszállították a Miletič utcai járványkórház fertőző osztályára. Az itteni szabadabb körülmények miatt felajánlották neki a szökés lehetőségét is, Esterházy azonban elhárította a távozás lehetőségét. Részben azért, hogy ne okozzon bajt az itthon maradtoknak, részben pedig megismételte korábbi állítását, miszerint „bünt nem követett el, nem vétett senki ellen, nincs mi elől elszöknie”.⁷³

A közel egy hónapig tartó kórházi ápolás után, június 22-én váratlanul civil ruhás rendőrök hatoltak be kórházi szobájába, és visszavitték őt a járásbíróság fogdájába, ahol húga, Mária is meglátogathatta. János ekkor a pozsonyi bíróság fogdájában, hideg, nedves helyen sínylődött. Egészségi állapota a korábbi javulása után most ismét romlani kezdett. Nagyon nehezen lélegzett, és állandó hideglelés gyötörte. Sorsát mégis „jó kedéllyel” viselte.

4. A börtönkálvária. A köztársasági elnök egy év eltelte után, 1950. április 7-én, Esterházy János halálos ítéletét végül, „kegyelemből”, életfogytiglani börtönbüntetésre változtatta. Dacára az 1945 óta tartó szovjetunióbeli, majd csehszlovákiai fogva tartásának, börtönbüntetése leültetésének kezdetétől a bíróság csak az 1950. április 26-i dátumot jelölte meg. Esterházy és az ügyét képviselni és védeni próbáló nyitrai ügyvéd, Barna Béla ugyan többször is kérte, hogy büntetésébe számítsák bele korábbi fogva tartásának éveit is, a hatóság ezt a kérését is elutasította. Börtönbüntetését egy 1955-ben bekövetkezett elnöki amnesztia alapján huszonöt évre mérsékelték. Esterházy János szabadulása, a börtönnyilvántartás bejegyzése szerint, 1975. április 25-ére esett volna.

Esterházy Jánost az ítéletmódosítás, az „életfogytiglani kegyelem” híre már a lipótvári börtönben érte utol. Ekkor ugyanis, bár halálos betegen, de meg kellett kezdenie a Csehszlovákia börtönein keresztül vezető kálváriajárását.

A szovjet, majd a csehszlovák börtönökben eltöltött embertelen és igazságtalan rabság, illetve a rettentő betegség ellen folytatott sziszifuszi küzdelmébe résnyi bepillantást engednek Esterházy János Máriához írott levelei, illetve azok a levelek, melyeket húga, tartva a levélcenzúrától, álnéven, s legtöbbször lengyel nyelven írt az 1946-ban Párizsba kijutó nővérüknek, Lujzának, valamint az 1948 szeptemberétől szintén a franciaországi Montre-sorban tartózkodó édesanyjuknak.⁷⁴

⁷² SUA-TNLUD, 189/48-22.

⁷³ *Kegyelem*, i. m., 56.

⁷⁴ Mycielskiné Esterházy Mária naplófeljegyzései és levelei. Lásd: *Kegyelem életfogytig* c. kötet anyaga.

A pozsonyi járványkórházban töltött, viszonylag szabadabb körülmények között zajló gyógykezelési időszakban Esterházy nővérének, Lujzának három hosszú levélben foglalta össze a letartóztatása óta eltelt évek legfontosabb eseményeit, majd megköszönte nővérének, és mindazoknak, akiket ez illetett, mindazt, amit a „jéghideg pokolból” való hazatérése érdekében tettek.

A megpróbáltatások hatására a lelkében végbement változásokat lakonikus rövidséggel foglalta össze: „Visszatérem – és ma olyan vagyok, amilyenre formált Jézus Urunk legirgalmasabb szíve, a mama, a Te és Mariskának kérésére.”

Beszámolt arról is, hogy az egyik szovjet táborban 1946-ban együtt volt egy halálosan beteg, lett nemzetiségű fiúval, Peter Janualitisszal, akiről már az orvosok is lemondtak. Esterházy buzgón imádkozott a halálos beteg fiatalember felgyógyulásáért [*kilencedet mondott érte – M. I. megj.*]. Imái befejeztével a már szinte életjelet sem adó lett fiúnak váratlanul visszatért az egészsége, és meggyógyult súlyos mellhártyagyulladásából. Majd arról számolt be, miként próbálta a táborban lévő fiatal elítélteket erkölcsileg jobb belátásra bírni.

Valószínű, hogy ugyancsak a járványkórházból adott hírt a vele együtt elhurcolt magyarok szereteteinek hozzátartozóik sorsáról is. A dr. Neumann Tibor feleségének szóló levelében például bepillantást nyerhetünk a Gulag kegyetlen világába is, amelyet Esterházy, a családtagok vigasztalására, mégis reménykeltően igyekezett

lefesteni. Leírta, hogy Neumann Tibor egy ideig dr. Szabó Gábor nagyszőlősi ügyvéd útján kapott híreket az itthoniakról, de később ez a kapcsolat teljesen megszakadt. „...mikor Vologdából északra szállították és ott egy táborba került, egy nagyon rendes főorvos őt munkaképtelennek minősítette, és kórházba tette (1946. IX. végén). Itt volt Tibor 1947 őszéig, idejét sakkozással és olvasással töltötte [...] el tudom képzelni, milyen rettenetes nehéz és szenvedésteli éveket élt át Nagyságos Asszonyom és a gyerekek, de rendíthetetlenül bízom a Jó Istenben, hogy szegény társaimat hazavezeti.”⁷⁵

Az Esterházyval együtt elhurcolt személyek közül, rajta kívül még hárman szabadultak meg a gulagok poklából, mégpedig dr. Párkány Lajos ügyvéd, Teszár Béla nyomdász és Csáky Mihály volt földbirtokos, a Magyar Párt vezetőségi tagja, az SZMKE utolsó elnöke. Ez utóbbinak egy halott német katona papírjainak felhasználásával sikerült Nyugat-Németországba jutnia, s ott letelepednie.⁷⁶ A többiek ott pusztultak el a lágerekben, és máig ismeretlen helyen nyugszanak Oroszország földjében.

Esterházy János Csehszlovákia legkegyetlenebb politikai börtönében, a mírovi börtönben, 1957. március 8-án fejezte be szenvedésekkel teli földi életét. Húga, Mária távirati értesítést kapott bátyja haláláról, melyben azt is közölték vele, hogy annak testét elhamvasztották, s a hamvakat nem fogják kiadni. A gyász hírre a falu (Nyitraújlak) szlovák asszonyai összejöttek, hogy a gróf úr lelki üdvéért

⁷⁵ A levél 1949. július 2-án érkezett meg az akkor már Magyarországra áttelepített és Budapesten élő Neumann családhoz. A levél eredeti példányát a levélben szereplő dr. Neumann Tibor fia, ifj. Neumann Tibor bocsátotta rendelkezésemre.

⁷⁶ MAYER, Judit, *Adalékok egy életrajzhoz*, Hét, Pozsony, 1993. VII. 23., 4–5.

imádkozzanak. Közülük az egyik, Máriához közel álló nő így szólt: „Nem érte kellene imádkoznunk, hanem hozzá.” A család egy másik, magyar ismerőse ehhez még hozzáfűzte: „Nagy családunk [azaz a magyarság – M. I. megj.] legnagyobb és legártatlanabb vértanúja ő.”⁷⁷

Az Esterházy halála kapcsán megjelent sok-sok méltató cikk közül érdemes külön is kiemelni az egykori felvidéki vetélytárs, majd gulagbeli rabtárs, Csáky Mihály írását: „Esterházy János túl nőtt szűkebb hazájának, a Felvidéknek keretén. Így nemcsak a felvidéki, hanem az egész magyarság fogja kegyelettel megörökíteni emlékét, hogy az önzetlen önfeláldozás nemes példája a következő nemzedékek részére is ragyogjon. [...] Mert

ha nagy volt Esterházy János mint kisebbségi politikus, igazán naggyá nem a dicsőség teljében, hanem a balsorsban nőtt. [Esterházy] Páratlan lelkierővel viselte a rabságot. Soha egy panasz, egy zokszó vagy lázongás a sors ellen. Némán, méltósággal viselte sorsát – tovább erősödve hitben, meggyőződésben. Olyannyira, hogy a rabtartók kénytelenek voltak őt számtalanszor más fogházba áthelyezni, mert az ő magatartása, a belső meggyőződés belőle áramló ereje környezetére – úgy a rabtársakra, mint a személyzetre – kommunista szempontból káros befolyást gyakorolt. Utoljára azt üzenté a fogházból, hogy átadta magát Isten akaratának és szenvedéseit, valamint életét felajánlja a magyar haza felszabadulásáért.”⁷⁸

⁷⁷ *Kegyelem*, i. m., 108.

⁷⁸ CSÁKY, *Hősiesség*, i. m.